

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2020. -№ 2(2).

ISSN: 2181-1342 (Online)

<https://scienceproblems.uz>

Юридик фанлар

**РАҚАМЛИ РЕАЛЛИК ШАРОИТИДА ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИ ОРҚАЛИ
ЕТКАЗИЛГАН МАЪНАВИЙ ЗИЁННИ КОМПЕНСАЦИЯ ҚИЛИШ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ**

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович, ю.ф.н.

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети доценти в.б.

**ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ КОМПЕНСАЦИИ
МОРАЛЬНОГО ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ЧЕРЕЗ СЕТЬ ИНТЕРНЕТ В
ЦИФРОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ**

Хамроқулов Баҳодир Мамашарифович, к.ю.н.

И.о доцента Университета мировой экономики и дипломатии

**ISSUES OF INCREASING THE EFFICIENCY OF COMPENSATION OF
MORAL HARM CAUSED THROUGH THE INTERNET IN DIGITAL
REALITY**

Hamrokulov Bakhodir Mamasharifovich, PhD

Associate Professor of the University of World Economy and Diplomacy

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Ҳамроқулов Б.М. Рақамли реаллик шароитида интернет тармоғи орқали етказилган маънавий зиённи компенсация қилиш самарадорлигини ошириш масалалари // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. -2020. -№ 2(2). –Б. 58–68. <https://doi.org/10.47390/A1342222020N7>

***Аннотация.** ушбу мақолада рақамли реаллик шароитида интернет тармоғи орқали етказилган маънавий зиённи компенсация қилиш самарадорлигини ошириш масалалари, маънавий зиён компенсациясининг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш истиқболлари таҳлил этилади.*

***Калит сўзлар:** рақамли реаллик, интернет тармоғи маънавий зиён, компенсация.*

***Аннотация.** в данной статье анализируются вопросы повышения эффективности компенсации морального вреда, причиненного через сеть Интернет в цифровой реальности, перспективы совершенствования правовых механизмов компенсации морального вреда.*

Ключевые слова: цифровая реальность, Интернет сеть, моральный вред, компенсация.

Abstract. The article analyzes the issues of increasing the efficiency of compensation for moral damage caused via the Internet in digital reality, the prospects for improving the legal mechanisms for compensation of moral harm.

Key words: digital reality, Internet network, moral harm, compensation.

DOI: 10.47390/A1342222020N7

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2030 йилгача мўлжалланган Барқарор ривожланиш мақсадларида барқарор инфратузилмани яратиш, умумқамровли ва барқарор саноатлашув ва инновацияларга кўмаклашиш [14] вазифаси қўйилган (9-мақсад). Шу хусусда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари қабул қилинди ва амалга оширилиб келинмоқда (ВМҚ №841 2018 йил 20 октябрь).

Шунингдек глобаллашув шароитида кўпчилик давлатлар учун ўз иқтисодиёти ва ижтимоий соҳа тармоқларини рақамли бошқарувга ўтказиш жараёнини жадаллик билан давом этмоқда. Инсонлар ва компаниялар ўртасидаги ҳуқуқий алоқалар ҳам рақамли технологиядан фойдаланган ҳолда амалга оширилмоқда. Бу эса айни пайтда рақамли реалликнинг ҳуқуқий асосларини белгилаш, рақамли муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳуқуқий ҳимоясини белгилаш ҳамда мазкур реаллик шароитида маънавий зиённи компенсациялашнинг самарали механизмини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва жорий этишнинг ҳуқуқий асослари яратилишга оид бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Бундай ҳужжатлар жумласига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.04.2020 й. ПҚ-4699-сон “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 02.03.2020 й. ПФ-5953-сон “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.12.2018 й. ПФ-5598-сон “Ўзбекистон Республикаси давлат бошқарувига рақамли иқтисодиёт, электрон ҳукумат ҳамда ахборот тизимларини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.11.2018 й. ПҚ-4022-сон “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари

тўғрисида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 03.07.2018 й. ПҚ-3832-сон “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори ва бошқалари киради.

Рақамли иқтисодиёт, рақамли ҳукумат, рақамли-парламент, электрон медицина, электрон савдо, электрон имзо, электрон ҳужжатлар айланиши, “хавфсиз шаҳар” ва шу каби ижтимоий-иқтисодий соҳаларни рақамлаштиришнинг ҳуқуқий асосларини яратиш бўйича олимлар, мутахассислар ўртасида фикр-мулоҳазалар билдирилмоқда, зарур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинмоқда.

Шу маънода К.М.Беликованинг ёзишича, рақамли иқтисодиёт амал қилишининг самарали ҳуқуқий таъминланмаганлиги унинг имкониятларидан етарли фойдаланмаслик ҳамда бошқа хавфларни юзага келтириши мумкин. Рақамли иқтисодиёт соҳасидаги ҳуқуқий бўшлиқ анъанавий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишдаги мавжуд қоидаларининг ўзгаришига олиб келади ва муайян муаммоларни юзага келтиради [3; - С.26].

А.В.Плотников [8] рақамли иқтисодиётни ҳуқуқий тартибга солишнинг муаммоларига тўхталар экан, ҳозирда бу борада тегишли норматив-ҳуқуқий база шаклланмаганлигини, рақамли муоамала ва битимлар тузишда рақамли оферта ва акцепт жараёнларига оид қоидалар мавжуд эмаслиги, ҳуқуқларни ҳимоя қилиш механизмига оид қонунчилик нормалари ишлаб чиқилмаганлигини кўрсатиб ўтади.

Ш.Н.Рўзиназаровнинг фикрича, рақамли фуқаролик муомаласини ва тўлақонли бозор муносабатларини қарор топтириш, хусусий мулк ҳуқуқининг устуворлигини таъминлаш, унинг норма ва қоидаларини Фуқаролик кодексида доктринал жиҳатдан ифода этиш имкониятини яратади [11].

Ушбу фикрларга қўшилган ҳолда эътироф этиш зарурки, рақамли реалликнинг бугунги ривожланиш босқичида мазкур соҳага оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш, рақамли иқтисодиётга ўтишнинг оммавий-ҳуқуқий тартиботи билан бирга, бу борада вужудга келадиган муносабатларни фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солишга оид нормаларини ҳам белгилаш зарурдир. Шу сабабли рақамли реаллик шароитида интернет тармоғи орқали етказилган маънавий зиённи компенсациялашнинг ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш долзарбдир.

Кейинги йилларда инсоният ҳаётини интернет, ижтимоий тармоқлар-телеграмм, фейсбук, ташкилотлару-шахсларнинг сайтлар кабиларсиз тасаввур этиб бўлмай қолди. Айниқса, глобал интернет тармоғининг жадаллашуви компьютерлар, планшетлар, смартфонлар ривожланиши олиб келдики, бу ўз навбатида кишиларнинг шахсий номулкӣ ҳуқуқларига бўлган янги таҳдидлар

ва хавф-хатарлар вужудга келишига замин яратди. Электрон воситалар бўлган телефон ва планшетлар бажарадиган функциялар сони ва улар томонидан бажариладиган электрон операцияларнинг кўламини ошиши ҳам бу жараёнга сезиларли таъсир кўрсатади. Масалан, телефон орқали оддий расмга туширишдан ташқари, видео тасвирга олиш, олинган суръат ва видео материалларни қайта ишлаш, уларни бошқа электрон воситаларга узатиш, интернет тармоғи орқали ижтимоий тармоқларга жойлаштириш, овозни ёзиб олиб ва тарқатиш каби мураккаб операцияларни жудда оддий тарзда ва бир неча лаҳзаларда амалга оширилиши юриспруденция олдида мазкур жараёнларни ҳуқуқий асосларини белгилаш, интернет тармоғида ахборот алмашинув жараёнларини ҳуқуқий тартибга солиш, фуқаролик ҳуқуқи субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қоидаларни ишлаб чиқиш вазифасини қўйди.

И.Р.Рустамбеков интернет тармоғига оид фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш масалаларини [10; - С.14] таҳлил қилар экан, интернетдаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ҳамда уларга нисбатан фуқаролик қонун ҳужжатларни қўллашнинг асосларини ишлаб чиқиш лозимлигини эътироф этади.

З.В.Вешкурцеванинг ёзишича, интернет тармоғидаги маънавий зиённи компенсациялашнинг иккита асосий муаммосини ажратиш мумкин: зиён етказувчини аниқлаш муаммоси ва далилларни қайд этиш муаммоси [4]. Унинг ёзишича, мазкур иккала муаммони ҳал этиш ҳам катта молиявий харажатларни тақозо этади ва айрим ҳолатларда эса кўп вақт ва оворагарчиликларни талаб қиладики, шу боис кўп ҳолларда жабрланувчилар Интернет тармоғида етказилган зиённи талаб қилмайдилар.

Фикримизча, интернет тармоғи орқали етказилган маънавий зиённи компенсациялашни ҳуқуқий тартибга солиш бугунги қонунчиликда ривожланиш даражасидан келиб чиқадиган бўлса ҳали шаклланиш босқичидадир. Дарҳақиқат, юқоридаги муаллифлар таъкидлаганидек, ҳозирда интернет тармоғида тарқалаётган фуқаронинг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини камситадиган маълумотларнинг тарқалиши ёки бошқа маънавий зиён етказилиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатларнинг содир этилаётганлиги ҳолатлари кўплаб учраб турибди. Бироқ шахс эл. почта очганида, ижтимоий тармоқларда профил ёки аккунт тузганда улардан фойдаланиш тартибини белгиловчи келишув тақдим этилади. Унга рози бўлсангизгина фойдаланишга рухсат берилади. Бундай келишувларнинг деярли барчасида фойдаланувчига шаън, кадр-қимматни камситувчи маълумотларни тарқатмаслик мажбурияти белгиланган. Хатто ООО «Мэйл.Ру» томонидан тақдим этилган фойдаланувчилар учун келушув матнининг 5.2.2. бандида ҳар қандай зарар

етказувчи, шу жумладан маънавий зиён етказувчи маълумотлар тарқатиш, киритиш таъқиқланиши кўрсатилган [9]. Бунақа келишув талаблари фойдаланувчилар томонидан бузилиши оқибатида ушбу компаниялар фуқарони фойдаланиш ҳуқуқини чеклаб қўйиши мумкин.

Республикамизда жаҳон ахборот тармоқларидан фойдаланишни кенгайтириш ва тартибга солиш, ахборот ресурсларини муҳофаза қилишни таъминлаш, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга даъват қилувчи ахборотлар тарқатилишига, уруш, зулм ва порнографияни тарғиб қилишга, диний ва миллий низоларни кўзғашга, инсоннинг шаъни ва кадр-қимматини поймол қилишга ҳамда Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатлари билан тарқатилиши тақиқланган бошқа ахборотларнинг тарқатилишига йўл қўймаслик мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 26.03.1999 йилдаги 137-сонли қарори билан интернетда маълумотларни тарқатишга оид низом тасдиқланган[17] ва унинг 6 бандида давлат ҳужжатлаштирилган ахборот давлат сири деб ҳисобланган ҳолларда ёки конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга даъват қилувчи, уруш, зулм ва порнографияни тарғиб қилувчи, диний ва миллий низоларни кўзғовчи, инсон шаъни ва кадр-қимматини поймол қилувчи ҳамда Ўзбекистон Республикасида амалдаги қонун ҳужжатлари билан тарқатилиши тақиқланган ахборотларни ва бошқа ахборотларни жисмоний ва юридик шахслардан белгиланган тартибда олиб қўйиш ҳуқуқига эгалиги кўрсатилган.

Маълумотлар узатиш тармоғи, шу жумладан Интернет хизматларини кўрсатиш Қоидалари [6] 30 бандида фойдаланувчининг мажбуриятларига маълумотлар узатиш тармоғи ёрдамида фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматига ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи, уларнинг шахсий ҳаётига аралashiшга йўл қўювчи ахборотни тарқатмаслик киритилган.

Интернет тармоғи орқали фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматига ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи маълумотлар тарқатилишига чекловлар бўлишига қарамасдан, бу ҳолатлар ҳар кун кузатиш мумкин. Бунда асосий муаммо етказилган маънавий зиёни компенсациялашда зиён етказувчини аниқлашдаги муаммолар интернет тизимида ўзга шахс номидан ёки мутлақо сохта ном остидаги сайт очиш, хабар қолдириш ёки одатдаги тарзда аниқлаш мумкин бўлмаган мураккаб тизимли маълумотлар қолдириш билан боғлиқдир.

Айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда интернетдаги ижтимоий тармоқларда хабар қолдиришни ҳуқуқий тартибга солишга оид қоидалар назарда тутилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги қонунининг 3-моддасида блогер тушунчасининг таърифи келтирилган бўлиб, унга кўра, блогер — интернет жаҳон ахборот тармоғидаги ўз

веб-сайтига ва (ёки) веб-сайт саҳифасига ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган, ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа хусусиятга эга ахборотни жойлаштирувчи, шу жумладан ахборотдан фойдаланувчилар томонидан ушбу ахборотни муҳокама қилиш учун жойлаштирувчи жисмоний шахс[15].

Мазкур қонуннинг 12¹-моддаси биринчи қисмида веб-сайтнинг ва (ёки) веб-сайт саҳифасининг эгаси, шу жумладан блогер ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот жойлаштириладиган Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги ўз веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифасидан қандай мақсадларда фойдаланишга йўл қўйилмаслик ҳолати санаб келтирилган бўлиб, улар жумласига “миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатувчи, шунингдек фуқароларнинг шаъни ва қадр-қимматига ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи, уларнинг шахсий ҳаётига аралашишга йўл қўювчи ахборотни тарқатиш” [16] ҳам киритилган. Ушбу нормадаги “ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот жойлаштириладиган интернет жаҳон ахборот тармоғи” атамаси қўлланилган бўлиб, ушбу тармоқ жумласига ижтимоий тармоқлар ҳам киради. Масалан, телеграмм, фейсбук каби тармоқларда кишига маънавий зиён етказиши мумкин бўлган хабар қолдириш ёки унинг шаъни ва қадр-қимматини камситувчи хабарлар қолдириш ҳолати кузатилиши мумкин. Шу сабабда қонунда веб-сайтнинг ва (ёки) веб-сайт саҳифасининг эгаси, шу жумладан блогер тармоқдаги ўзининг сайтига ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборотни жойлаштиришдан аввал унинг тўғрилигини текшириши, шунингдек жойлаштирилган ахборотнинг нотўғрилиги аниқланган тақдирда уни дарҳол ўчириб ташлаш мажбурияти юклатилган.

Бу борада халқаро тажрибага эътибор қаратадиган бўлсак, Франция томонидан 2018 йил 12 ноябрда “Кибер маконда ишонч ва хавфсизлик Париж чиқируви” (“Paris Call for Trust and Security in Cyberspace”) меморандуми тақлиф қилинган [13]. Ушбу меморандум 51 та давлат ва бир қатор халқаро ташкилотлар томонидан қўллаб-қувватланган ҳамда 370 дан кўпроқ имзо тўпланган.

Мазкур ҳужжатда келтирилишича, кибержиноятчилик ва ғаразли ҳаракатларнинг ривожланиши хусусий тусдаги маълумотларга, шунингдек инфратузилмаларнинг муҳим объектларига таҳдидни юзага келтиради. Онлайн маконда фуқароларнинг ҳуқуқларига риоя қилиш ва уларни ҳимоя қилишни реал майдондаги каби амалга оширилишини таъминлаш учун давлатлар ҳамкорликда ҳаракат қилишлари билан бирга, хусусий сектор, тадқиқот доиралари ва фуқаролик жамиятидан ҳамкорларни жалб этиши лозим.

Бунда ким Париж чақирувини қўллаб-қувватласа, биргаликда қуйидаги ишларни амалга ошириши лозим бўлади:

- онлайн-маконда ғаразли ҳаракатларга нисбатан олдини олувчи чоралар ва қаршилиқни мустаҳкамлаш;
- Интернетнинг очиқлик ва яхлитлигини ҳимоя қилиш;
- сайлов жараёнларига аралашувларининг олдини олиш учун ҳамкорлик қилиш;
- кибер-воситалар ёрдамида интеллектуал мулк ҳуқуқи бузилишига йўл қўймаслик устида биргаликда иш олиб бориш;
- зарар етказувчи кибер-дастурлар ва методлар тарқалиши ҳақида огоҳлантириш;
- рақамли маҳсулот ва хизматлар, шунингдек умумий “кибер-гигиена” хавфсизлигини ошириш;
- кибер-ёлланмачилик ва нодавлат субъектларнинг тажовузкор ҳаракатларига қарши чоралар қўриш;
- тегишли халқаро нормаларни мустаҳкамлаш устида биргаликда иш олиб бориш [7].

Албатта, Париж чақирувида назарда тутилган мазкур талаблар онлайн маконда фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоясини таъминлашда бир қатор имконият тақдим этади. Энг муҳими фуқарога маънавий зиён етказилиши мумкин бўлган ғаразли маълумотлар жойлаштирилишининг олдини олиш, уларни тарқатувчи ҳуқуқбузарни топиш ва уларга нисбатан жавобгарлик чораларини юклаш имконини беради. Бугунги кунда Ўзбекистон ҳам ушбу чақирувга қўшилган. Шунингдек мазкур чақирув интернет тармоғидаги бир қатор йирик компаниялар – Microsoft, Google, Facebook, IBM, Oracle, Nokiaлар томонидан ҳам қабул қилинган.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, бугунги кунда интернетни ҳуқуқий тартибга солишда иккита ёндашув мавжудлиги қайд этилади. Биринчи ёндашув интернет тармоғидаги муносабатларни ёхуд интернет тармоғидаги маълумот алмашишларни умуман тартибга солинмаслигига оид Калифорния ёндашуви ҳамда онлайн-макондаги барча муносабатлар ва ахборот алмашинуви тўлиқ давлат томонидан тартибга солинишига оид Хитой ёндашуви мавжуд.

Дастлабки даврларда Интернет тўлиқ ўзини ўзи тартибга соладиган макон сифатида ифодалаган ва бунда ахборот алмашинуви иштирокчилари бетартиб шаклланган хулқ-атвор нормалари, яъни ўзига хос “тармоқ” ахлоқи (netiquette)га риоя қилишган. Интернет-муносабатларини ўзини ўзи тартибга солишда маънавият, ахлоқ, одат ва анъана нормалари асос ҳисобланади[5]. Ўзини ўзи тартибга солиш доирасида иқтисодиёт субъектлари фаолиятининг мослашувчан самарадорлигини ошириш имкони юзага келади, бунда бозор иштирокчилари

локал ахборот ресурсларга кириш имкониятига эга бўлган ҳолда бизнеснинг ушбу соҳасини тартибга солувчи формал қоидаларни мустақил ўргатадилар [2].

Бироқ бу босқичда Интернетнинг мутлақ ўзини ўзи тартибга солиш моделининг тўлиқ амал қилиш имконияти мавжуд эмас, шу боис ҳуқуқий тартибга солиш чорасини топиш зарурати юзага келади, лекин бу ҳолатда яна объект масаласи юзага келади. Бу ўринда интернет-ҳуқуқи (киберҳуқуқ) ғоясининг дастлабки манбаларига мурожаат қилишга тўғри келади. Ўз вақтида Америкалик судья Ф.Истербрук (Frank H. Easterbrook) интернет-ҳуқуқи ёки кибер ҳуқуққа нисбатан ўзига хос иборани ишлатади ва у мазкур ҳуқуқни “от ҳуқуқи” (the Law of the Horse) дея атайди. Унинг фикрича, юридик олий таълим муассасаларида “от ҳуқуқи”ни ўқитишга ҳеч нарса тўсқинлик қилмайди, чунки бу барча ҳолатларда қўлланиладиган ва бундай муносабат нарсаси от (отни олди-сотди қилиш, отга етказилган зарар ва шу кабилар) бўлган (турли ҳуқуқ соҳаларига тааллуқли бўлган) турли хилдаги ҳуқуқий қоидалар йиғиндисидир [12]. Ушбу фикрларга муносабат билдирар экан Гарвард университети профессори Л.Лессиг (Lawrence Lessig) кибер ҳуқуқда бундай ҳолат мавжуд бўлмайди, чунки Интернет тармоғидаги арихитектурасида айнан шундай бирлаштрувчи белгилар ётади [1].

Умуман олганда, бу баҳсда судья Истербрукнинг мушоҳадаси ўринлидай кўринади, чунки интернет ҳуқуқи ҳали тўлиқ интернетдаги муносабатларни қамраб олиш ёки уларни ҳуқуқий тартибга солиш функциясини амалга ошира олгани йўқ. Бундан ташқари, интернет-ҳуқуқини ҳуқуқ соҳаси сифатида эътироф этишда унинг комплекслигини инобатга олиш зарур ва ижтимоий муносабатларни мазкур соҳага бирлаштрувчи асосий ва бош омил уларни виртауал макон юз бериши саналади ва бу борада кибер ҳуқуқни ҳуқуқ соҳаси сифатида эътироф этган И.Рустамбековнинг фикрларига тўлиқ қўшилиш мумкин [10; - Б.24].

Маънавий зиён компенсацияси кибер ҳуқуқ предмети сифатида таҳлил этадиган бўлсак, бу вазиятда интернетда юз берган зиён етказувчи маълумотлар ва уларни тарқатган шахсни аниқлаш вазифаси бирламчи омил саналади. Албатта, маънавий зиён етказувчи маълумотларнинг тарқатилганлиги фактини турли ижтимоий тармоқлар орқали аниқлаш ва билиб олиш мумкин, лекин уни тарқатувчиси ким эканлигини аниқлаш муаммосини ҳал қилиш бир қадар мушкул муаммодир. Бу ўринда зиён етказувчи маълумотлар тарқатилган сайт ёки ижтимоий тармоқ эгасидан бу маълумотни аниқлаштириш ўта мураккаб жараёндир. Тўғри, бу ҳолатда зиён етказувчи маълумотларни тарқатган шахс аниқ бўлса, етказилган маънавий зиённи компенсациялашга нисбатан фуқаролик қонунчилиқдаги мавжуд анъанавий конструкцияларни қўллаш мумкин бўлади.

Масалан, машҳур хонанда давлат органи ходимларини шаънини камситувчи маълумотларни жонли эфир орқали фейсбук, телеграм, инстаграм ва бошқа тармоқларда тарқатди ва ўзини кимлигини ҳам яширмади, дейлик. Бу ҳолатда етказилган маънавий зиённи ундиришга нисбатан Фуқаролик кодексининг 100-моддаси қоидалари қўлланилади. Фуқаролик кодексининг 100-моддаси саккизинчи қисмида фуқаро етказилган маънавий зиён компенсациясини талаб қилиши мумкинлиги белгиланган ҳамда ушбу моддада раддия қайси оммавий ахборот воситасида эълон қилинган бўлса, раддия ҳам шу оммавий ахборот воситасида берилиши кераклигини назарда тутилган, аммо ижтимоий тармоғларни оммавий ахборот воситаси сифатида баҳолаб бўлмайди. Бу бўшлиқни бартараф этиш мақсадида Фуқаролик кодексининг 100-моддаси учинчи қисмига “оммавий-ахборот воситаларида” жумласидан кейин “ижтимоий тармоқларда” жумласини киритиш лозим бўлади. Бундай ўзгартириш бугунги кунда интернетда маълумот ва фикр беришда ўзга шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини бузмаслик бўйича қоидага риоя этиш масъулиятини яна оширади.

Агар ижтимоий тармоқларда фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматига ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи маълумотларни қолдирган шахс кимлиги аниқ бўлсама, уни фақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар орқали топиш мумкин бўлади. Ҳозирги кунда ижтимоий тармоқлар орқали ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар тарқатган шахсларга нисбатан тегишли жазолар тайинланаётгани гувоҳи бўлишимиз мумкин. Масалан, Хоразм вилоятида истиқомат қилувчи фуқаро Odnoklassniki.ru ижтимоий тармоғида тарқатган видеолавҳасида туман ҳокими 15-20 гектар ерни 5-10 минг АҚШ долларида сотиб юборганини айтиб, уни жуда кўп миқдорда пора олганликда айблаган. Айбланувчи қилган тухмати ва фирибгарлиги учун 1 йилу 3 ой муддатга озодликдан маҳрум қилинган [18].

Бундан ташқари, Фуқаролик кодексида интернет тармоғида етказилган маънавий зиённинг ўзига хос хусусиятлари ва жиҳатларини инобатга олувчи ва бундай зиённи компенсациялаш механизми ва тартибини назарда тутувчи махсус қоидалар мавжуд эмас. Бугунги кунда фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳимоясига нисбатан интернет тармоғидаги хавф-хатарларнинг юқори эканлигидан келиб чиқиб, Фуқаролик кодексига «Интернет тармоғида етказилган маънавий зиён компенсацияси» номли алоҳида моддани киритиш зарурати мавжуд. Бу нормада интернет тармоғидаги сайт ёки ижтимоий тармоқ эгасининг фуқаронинг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини камситадиган маълумотларни жойлаштирмаслик ёки маънавий зиённи келтириб чиқарувчи маълумотларни тарқатмаслик мажбуриятини юклаш ва уни

базармаган ҳолларда етказилган маънавий зиён учун жавобгарликни белгилаш лозим. Бу вазиятда сайт ёки ижтимоий тармоқ эгаси зиён етказувчи ким эканлиги ҳақида аниқ маълумотларни бериши ёки маънавий зиён учун компенсация тўлаши лозим бўлади. Ушбу модда Фуқаролик кодекси 1022²-моддасида назарда тутилиши ва қуйидаги таҳрирда бўлиши лозим.

1022²-модда. Интернет тармоғида етказилган маънавий зиён компенсацияси.

Интернет тармоғидаги сайт ёки ижтимоий тармоқ эгаси фуқаронинг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини камситадиган маълумотларни жойлаштирмаслиги ёки маънавий зиённи келтириб чиқарувчи маълумотларни тарқатмаслиги лозим. Бундай маълумотларни жойлаштирган ёки тарқатган шахс фуқарога етказилган маънавий зиённи компенсация қилиши шарт.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Азизов Р. Ф., Архипов В.В. Отношения в сети Интернет формата WEB 2.0: проблема соответствия между сетевой архитектурой и правовым регулированием // Закон. 2014. № 1. С. 90-104. <https://center-bereg.ru/h30.html>
2. Андриаиов В.Д. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления. – М.: 2009. – С. 175.
3. Беликова К.М. Особенности правового регулирования цифровой интеллектуальной экономики // Закон и право. 2018. - №8. – С. 26.
4. Вешкурцева З.В. Компенсация морального вреда при нарушении личных неимущественных прав и при посягательстве па нематериальные блага: автореф. дис. канд. юрид. наук. – М.: 2018. – 21-22 с.
5. Лебедева Н.Н. Право. Личность. Интернет. – М.: 2004. – 126 с.
6. Маълумотларни узатиш тармоғи, шу жумладан интернет хизматларини кўрсатиш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида [Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2018 йил 10 июлда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 3038]. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2018 йил 16 июль, 28-сон, 584-модда
7. Парижский призыв к доверию и безопасности в киберпространстве https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/appel_de_paris_en_russe_cle8a41ae.pdf
8. Плотников А.В. Проблемы правового регулирования цифровой экономики // Московский экономический журнал. 2019. – №7. – С. 217-223.
9. Пользовательское соглашение сервисов Mail.ru. <https://help.mail.ru/legal/terms/common/ua>
10. Рустамбеков И.Р. Интернет тармоғида фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш: юрид. фан. докт. дис. ... автореф. – Тошкент: 2017. – 14 б.
11. Рўзиназаров Ш.Н. Рақамли иқтисодиётни шакллантиришда фуқаролик кодексини такомиллаштиришнинг долзарб муаммолари // Ҳуқуқий тадқиқотлар. 2020. Махсус сон. 3-қисм. – 393 б.

12. Талапина Э.В. О возможностях правового регулирования интернета. <http://www.law.upenn.edu/fac/pwagner/law619/f2001/week15/easterbrook.pdf>
13. Ўзбекистон Франция Президентининг интернетни тартибга солиш тўғрисидаги режаларига қўшилди. <http://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-frantsiya-prezidentining-internetni-tartibga-solish-togrisidagi-rezhalariga-qoshildi>
14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.10.2018 й., 09/18/841/2081-сон,
15. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2004 йил, 6-сон.
16. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 й., 1-2-сон, 10-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 36-сон, 452-модда
17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 26 мартдаги 137-сонли “Ўзбекистон Республикаси ахборот ресурсларини тайёрлаш ва уларни маълумотларини узатиш тармоқларида, шу жумладан, интернетда тарқатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори // “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами”, 1999 й., №3, 17-модда.
18. Ҳокимга тўхмат қилган шахс озодликдан маҳрум этилди. <https://uznews.uz/uz/article/14223>